

УДК 81'366.5:81'367.335

ЕВІДЕНЦІЯ У З'ЯСУВАЛЬНОМУ РЕЧЕННІ: ДИКТУМНО-МОДУСНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ В. ШКЛЯРА)

Стаття присвячена аналізу евіденції з урахуванням семантичної структури речення на матеріалі творів В. Шкляра. Модусні предикати, які мають здатність вказувати на джерело інформації, формують ментальний (когнітивний) та перцептивний (сенсорний) модуси. Виявлено особливості вираження вказівки на джерело інформації в з'ясувальному реченні з модусною та диктумною частинами.

Ключові слова: *евіденція, диктум, модус, з'ясувальне речення, ментальний предикат, сенсорний предикат, інференція.*

У сучасному мовознавстві спостерігаємо взаємопроникнення семантики лексичної та граматичної. Евіденція як граматичне явище існує поряд із поняттями диктумно-модусна структура речення, авторизація, суб'єкт і об'єкт мовлення тощо. Евіденційне значення вчені розглядають у контексті модусної семантики [14, 4, 3], оскільки евіденція прив'язана до предиката та його значення. Беручи до уваги семантику предиката, Н. Арутюнова виокремлює такі види модусу: перцептивний (сенсорний), ментальний (когнітивний, епістемічний), емотивний і модус волевиявлення (волітивний) [1, с. 411]. Предметом нашого аналізу є ментальний і перцептивний модуси, утворені предикатами, які вказують на інтелектуальну діяльність та сенсорне сприйняття як джерело інформації. Об'єктом дослідження обрано складнопідрядне з'ясувальне речення (далі – ЗР). Як зазначає В. Шинкарук, саме ЗР є типовою модусно-диктумною структурою [7, с. 22].

Мета статті – виявити та проаналізувати особливості евіденційної семантики з погляду співвідношення диктуму та модусу, визначити вплив модусного предиката на вид евіденційної конструкції.

Матеріалом дослідження послуговували романи В. Шкляра «Маруся», «Елементал», «Ностальгія», «Тінь сови», «Кров кажана».

Евіденція як модусна категорія кваліфікує інформацію стосовно джерела її отримання – сенсорного сприйняття, когнітивної діяльності тощо. Характер співвідношення диктуму та модусу у конструкціях із когнітивним (пам'ять, знання, думка, логічний висновок) і сенсорним (зір, слух, смак, нюх, дотик) джерелом не є однаковим. Якщо брати до уваги класичне розуміння модусу – суб'єктивний смисл, ставлення мовця до повідомлюваного – то головна частина ЗР із сенсорним предикатом не містить суб'єктивної оцінки, навпаки констатує об'єктивний факт: *Микола й сам бачив, як його поплавок плавно лягав на воду, підсік, вудлице пружно зігнулося* [11, с. 28]. Модус та диктум чітко не розчленовані, оскільки у обох частинах є об'єктивна констатація інформації («Микола й сам бачив» та «поплавок плавно лягав ... вудлице пружно зігнулося»), суб'єктивна оцінка відсутня. З другого боку, якщо розглядати зміст головної частини як упевненість у достовірності інформації (*Микола й сам бачив*), тобто Микола був учасником події, яку сприймав зорово, то актуалізується відтінок істинності, достовірності інформації, яка є компонентом персуазивності – модусної категорії. Наявність у реченні евіденційного модусного предиката є спробою суб'єкта модусу показати свою причетність до події, яку сприймав (у цьому випадку – візуально).

У ролі репрезентаторів ментального модусу виступають ментальні предикати. У конструкціях з цим типом модусу головна частина містить модусний предикат, який не тільки вказує на джерело інформації, а й містить суб'єктивний зміст, інтерпретацію інформації диктумної частини: *Здається мені, що карлик пов'язував з цією могилою якісь потаємні, швидше за все, магичні задуми* [9, с. 260]. Головна частина, крім вказівки на когнітивну операцію,

містить суб'єктивний смисл припущення, невпевненість, що відповідає типовій модусно-диктумній структурі.

За Н. Арутюною, до ментальної сфери належать модуси, які виражають припущення, сумнів, істинну оцінку, знання, незнання та загальну аксіологічну оцінку [1, с. 411]. У контексті евіденції розглядаємо модус припущення та знання, оскільки саме предикати, які утворюють ці модуси, мають здатність виражати джерело інформації. А. Aikhenvald з когнітивною діяльністю пов'язує два джерела інформації – логічний висновок на основі побачених результатів (inference) і припущення на основі фонових знань (assumption) [13, с. 211].

У романах В. Шкляра, як засвідчує матеріал, ментальний модус представлений ЗР з предикатами, що позначають знання, думку, пам'ять, припущення, логічний висновок. Центральним для вказівки на знання як ментальне джерело інформації є дієслово *знати*, наприклад: *П'ята знав, що Ангел має свою кравецьку майстерню, яка обшиває його козаків...* [10, с. 173]. Модусна частина речення містить вказівку на джерело інформації – «знання», підрядна розкриває зміст повідомлення – «Ангел має свою кравецьку майстерню». У більшості конструкцій з предикатом *знати* В. Шкляра не уточнено звідки взято інформацію. Автор тільки констатує, фіксує факт знання певної події (когнітивні предикати у лінгвістиці ще називають фактивними, (див.: [15, 5])), не пояснюючи спосіб отримання інформації. Конструкції, в яких вказано звідки суб'єкт знає про подію, пов'язані здебільшого з пригадуванням: *Ранок видався теплий, повитий серпанком, який дедалі густішав, і вгорі збиралися м'які хмари – ось-ось мав піти дощ, але Микола не втікав, знав, що це ненадовго, дощик буде ріденький і лагідний.* Далі автор вказує звідки Микола знає, що «дощик буде ріденький і лагідний»: *Ще мама колись казала: якщо дощ зранку, то бери дранку та їдь у поле. А коли дощ з півдня, то це аж до рання, сиди вдома* [11, с. 124]. Завдяки пригадуванню Микола актуалізує знання, отримані з досвідом від матері.

І в конструкціях з перцептивною модусною частиною, і в конструкціях з ментальним модусом головна частина за будовою є простою та сформована, як

правило, евіденційними компонентами – модусним предикатом, що вказує на джерело інформації та суб'єктом модусу, який може бути виражений експліцитно (*Степан пригадує, як везли її підводою, він, малий, чомусь теж сидів на тій підводі, і найдужче запам'яталось, як цвіли соняшники за селом – золоте соняшникове поле* [12 с. 111]) чи може міститися приховано в особовому дієслові (¹*Пам'ятаю, їхали ми з ним його ж мотоциклом через Хлипнівський ліс на рибу* [12, с. 287]).

За структурою диктум речення, на відміну від модусу, зазвичай є поліпропозитивним. Так, диктумна частина речення *Виявилось, що на хутір Вищенький ще не заходили ні червоні, ні білі, сюди навідується лише повстанці* [10, с. 203] містить дві пропозиції – 1) *на хутір Вищенький ще не заходили ні червоні, ні білі*; 2) *на хутір Вищенький навідується лише повстанці*.

Відмінність евіденційного перцептивного модусу від ментального полягає не тільки у семантиці предиката, але й у характері пропозиції (диктуму). Аналізований матеріал дозволяє виокремити два види пропозиції – логічну та подійну.

Логічна пропозиція є результатом когнітивних операцій, тому введена в текст ментальним модусом: *Я сну... сну... снував собі думочку, що хрест – то таки особливий знак, який, крім усього, має ще й силу провидіння* [8, с. 16]. Логічна пропозиція пов'язана з інференцією, під якою розуміємо інтелектуальну (когнітивну) діяльність, спрямовану на отримання нової інформації, в ході якої завдяки певним ознакам, наслідкам події отримуємо цілісний логічний висновок. Пропонуємо виокремлювати пряму та непряму інференцію. Пряма інференція – логічний висновок за результатами сенсорного (візуального) сприйняття не самої події, а її наслідків, ознак. Непряма інференція – висновок на основі фонових знань, снів, інтуїції. Обов'язковою умовою інференції є причини, підстави для логічного висновку.

¹ Конструкції з безсполучниковим зв'язком розглядаємо як складнопідрядні з'ясувальні безсполучникові речення, зв'язок між частинами в яких визначається валентністю предиката. Детальніше див [2].

У В. Шкляра інференція як джерело інформації найчастіше представлена предикатами зрозуміти та здогадатися: *Цей, перший, із бездоганно круглою, як глобус, головою, спочатку налетів не на мене, а викинув уперед простягнуту руку перед Чуком і Геком, показуючи їм посвідчення, і поки ті, як один, покійно кивнули, я зрозумів, що маю справу з таємною поліцією* [8, с. 73]. Наведена конструкція є прикладом прямої інференції: із ситуації, яку умовно назвемо А («викинув уперед простягнуту руку перед Чуком і Геком, показуючи їм посвідчення»), учасник зрозумів ситуацію Б («маю справу з таємною поліцією»), оскільки був безпосереднім її свідком. У результаті індукції мовець, відтворивши причиново-наслідковий зв'язок, отримує нову інформацію. У романі «Тінь сови» виявляємо непряму інференцію: *Та найбільше Катерину вразило те, що на плечі він тримав паличку, а на тій паличці погойдувався білий вузлик: хить-хить, хить-хить. Через той вузлик вона раптом здогадалася, що він іде з їхнього села надовго, а може, й назавжди, і від того так защеміло серце, що вона спам'яталася, кинулася зі сну чи з короткого забуття, різко розплющила очі й відчула на своїх щоках сльози* [12, с. 12]. У сні Катерина бачить ситуацію А (її чоловік з клунком йде із села), на основі якої робить висновок, що відбувається ситуація Б (він йде надовго, а може, й назавжди). Для висновкового припущення використано у творах слово *схоже* з дієслівною зв'язкою *бути*: ***Схоже було, що Наум так і не здогадався, хто з ним розмовляв насправді, бо після того в оперативних зведеннях радомишльської Чека та міліції замість звичного «банда Марусі» знов писали «банда Соколовського»*** [10, с. 254]. Якщо у попередніх випадках на основі ситуації А виходить, що відбувалася ситуація Б (А → значить Б), то у наведеній конструкції спостерігаємо інверсію частин (Б → тому що А). Спочатку йде припущення, що відбулася ситуація Б («*Наум не здогадався, хто з ним розмовляв*»), яка далі аргументується наслідком – ситуацією А (*в оперативних зведеннях писали «банда Соколовського»*). Безпосереднього сприйняття немає, однак результат ситуації вказує на те, що ймовірно відбулася ситуація Б.

Для вираження модусу припущення в романах В. Шкляра використаний предикат *здається*, який виражає суб'єктивне сприйняття події та світорозуміння: *Спершу Миколі здалося, що Кожевник жартує, що це в нього такий своєрідний хід перед тим, як говорити серйозно, та виявилось, що ні, це і було останнє слово Льоні Кожевника* [11, с. 138].

Як зазначає Т. Семенова, припущення є перехідною ланкою від фізичного сприйняття до інтелектуальної діяльності [6, с. 7]. У творах В. Шкляр у структурі ЗР використовує предикат *здається* у двох випадках: для позначення суб'єктивного сприйняття подій, ситуацій, коли задіяні мисленнєві процеси, наприклад, пригадування (*– Фелліні, Хічкок, Бергман, Вісконті, Ренуар, – сипонула іменами практикантка з театрального, і Миколі здалося, що він її бачив на каві в «Хрещатику»* [11 с. 136]) та у випадку сумніву при сенсорному сприйнятті (*Це був чималий лин, Миколі здавалося, що затягне до кіла (хоч ваги завжди показують менше), але справа не в грамах – красивішої риби він ще не бачив* [11, с. 125]). В обох випадках предикат *здається* реалізує припущення, оскільки містить суперечність між реальністю, якою її сприймає суб'єкт, та реальністю, яка є насправді. Припущенню передуює сенсорне (чуттєве) сприйняття, що є джерелом для інтерпретації сприйнятого.

Подійна пропозиція є результатом сенсорного сприйняття, тому вводиться перцептивним модусом: *Микола сьогодні бачив, що навпроти острова короп кидався* [11, с. 129]. Дієслово *бачити* виявляємо у романах зі значенням «уявляти»: *Зовсім маленьким був, а як зараз бачить: несе його тато, загорнутого в кожух, і так тепло в тому кожусі на грудях у тата, тільки за ніс хтось щипає* [12, с. 26]. Основне значення дієслова *бачити* – «сприймати зором», однак у наведеній конструкції немає ситуації візуального сприйняття, ядерною стає сема «уявляти». Як засвідчує матеріал, предикат *бачити* вживається також у значенні «розуміти»: *«Брехня, прорвемося», – часто повторював мій чоловік, однак я бачила, що він і сам не йме тому віри, вона, та віра, витекла з нього давно...* [9, с. 103]. Як і в попередньому випадку, предикат *бачити* позначає когнітивне сприйняття (mental «vision» [16, с. 33]), тому реалізує ментальний

модус. Отже, у семантиці дієслів сприйняття наявні два компоненти – перцептивний (чуттєвий) і ментальний, вид якого визначається контекстом.

Аналіз семантичної структури речення засвідчив, що для визначення типу евіденційної конструкції потрібно брати до уваги не тільки значення модусного предиката, а й характер пропозиції – результат інтелектуальної діяльності чи сенсорного сприйняття.

Співвідношення диктуму та модусу у конструкціях із сенсорним джерелом інформації має дещо інший характер, ніж структури з когнітивними предикатами. У евіденційній конструкції з предикатом сенсорного сприйняття диктум і модус «зливаються», немає чіткого протиставлення диктумного і модусного смислів.

Структурний аналіз засвідчує, що модусна частина речення є монопредикативною – утвореною евіденційним модусним предикатом, натомість до складу диктуму входить кілька пропозицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Барчук В. Складні безсполучникові речення староукраїнської мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Барчук Володимир Михайлович. – Івано-Франківськ, 1996. – 188 с.
3. Васильева Л. В. Исследование модусных категорий в эволюции медиадискурса (на материале американской прессы XX века) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – «Германские языки» / Л. В. Васильева. – Владивосток, 2011. – 24 с.
4. Козинцева Н. Типология категории засвидетельствованности / Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой / Ин-т лингвистических исслед. РАН ; отв. ред. В. С. Храковский. – СПб. : Наука, 2007. – С. 13 – 36

5. Мудрак Я. В. Семантико-синтаксична структура речень з фактивними предикатами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / Я. В. Мудрак. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.
6. Семенова Т. И. Лингвистический феномен кажимости (на материале современного английского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.04 – «Германские языки» / Т. И. Семенова. – Иркутск, 2007. – 35 с.
7. Шинкарук В. Д. Модус і диктум у структурі речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 – «Українська мова» / В. Д. Шинкарук ; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2003. – 36 с.
8. Шкляр В. Елементал : роман / Василь Шкляр. – Львів: Кальварія, 2001. – 160 с.
9. Шкляр В. Кров кажана : роман / Василь Шкляр. – 2-ге вид. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 272 с.
10. Шкляр В. Маруся : роман / В. Шкляр. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.
11. Шкляр В. Ностальгія : роман / Василь Шкляр. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. — 256 с.
12. Шкляр В. Тінь сови : роман / Василь Шкляр – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 304 с.
13. Aikhenvald A. Information source and evidentiality: what can we conclude? / Alexandra Y. Aikhenvald // Rivista di Linguistica. – 2007. – №19.1. – PP. 209–227
14. de Haan F. Encoding speaker perspective : Evidentials / In Frajzyngier Zygmunt, David Rood & Adam Hodges (eds.) Linguistic diversity and language theories. – Amsterdam : John Benjamins, 2005. – p. 379 – 397
15. Kiparsky P. Fact / Paul Kiparsky, Carol Kiparsky // Progress in Linguistics / Ed. by M. Bierwisch, K. E. Heidolph. – The Hague: Mouton, 1970. – P. 143–173
16. Sweetser E. E. From etymology to pragmatics : Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure [Cambridge Studies in Linguistics]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 174 p.

Яслык В. Эвиденциальность в изъяснительном предложении: диктумно-модусный аспект (на материале романов В. Шкляра).

Статья посвящена анализу эвиденциальности с учетом семантической структуры предложения на материале произведений В. Шкляра. Модусные предикаты, которые обладают способностью указывать на источник информации, формируют ментальный (когнитивный) и перцептивный (сенсорный) модусы. Выявлены особенности выражения указания на источник информации в изъяснительных предложениях с модусной и диктумной частями.

Ключевые слова: эвиденциальность, диктум, модус, изъяснительное предложение, ментальный предикат, сенсорный предикат, интерференция.

Yaslyk V. The representation of evidentiality by object clauses with modus mental predicates in the V. Shkliar's novels.

The article is devoted to analysis of evidentiality taking into account the semantic structure of the sentence on the material of the V. Shkliar's novels. Modus predicates that have the ability to specify to the information source, form the mental (cognitive) modus and perceptive (sensory) modus. Features of expression an indication on the source of information in object clauses with modus and dictum parts have been found.

Key words: evidentiality, dictum, modus, object clause, mental predicat, sensory predicat, interference.